

Крат В. І.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕДІЙСНОСТІ ЗАПОВІТУ

Недійсний заповіт не породжує тих правових наслідків, на які він був спрямований. По своїй суті недійсність заповіту дорівнює по правовим наслідкам відсутності заповіту. У ст. 1257 ЦК України, присвяченій недійсності заповіту, диференціація правових наслідків встановлюється залежно від того, наскільки недійсність «поражає» заповіт (повністю або ж стосується тільки окремих розпоряджень).

Недійсність заповіту *повністю*, передусім, обумовлює у спадкоємця, позбавленого цим заповітом права на спадкування, виникнення права на спадкування за законом на загальних підставах (ч. 4 ст. 1257 ЦК України). Але цим зовсім не вичерпуються правові наслідки недійсності всього заповіту. Слід підкреслити, що в ч. 4 ст. 1257 ЦК України закріплено не повне регулювання правових наслідків недійсності заповіту. Встановлення таких наслідків необхідно здійснювати з урахуванням як абз. 1 ч. 1 ст. 216 ЦК України, так і окремих норм Книги Шостої ЦК України.

По-перше, право на спадкування за законом може виникати не тільки у спадкоємця вказаного у недійсному заповіті, але й в інших спадкоємців за законом (ч. 2 ст. 1223 ЦК України).

По-друге, правовим наслідком, залежно від підстави недійсності заповіту, може бути взагалі не спадкування. Відповідно до ч. 2 ст. 1307 ЦК України заповіт, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним. Звісно, що в такій ситуації не відбувається виникнення права на спадкування, оскільки за допомогою нікчемності забезпечується пріоритет спадкового договору над заповітом.

По-третє, впливає на визначення правових наслідків і кількість потенційних спадкоємців (як за законом, так і за заповітом). Оскільки за наявності тільки одного потенційного спадкоємця, вказаного в недійсному заповіті і який не включений в одну з черг спадкоємців за законом (ст. 1261–1265 ЦК України), право на спадкування за законом також ви-

никати не буде. У цій ситуації можливий перехід спадщини як відумерлої у власність територіальної громади (ст. 1277 ЦК України).

По-четверте, залежать правові наслідки недійсного заповіту і від кількості складених спадкодавцем заповітів. При множинності заповітів правові наслідки недійсного заповіту можуть суттєво відрізнятись.

Зокрема, якщо спадкодавець склав кілька заповітів, здійснив розпорядження різними об'єктами і призначив різних спадкоємців, то недійсність одного із заповітів жодним чином не впливає на інші заповіти. Таким чином, відносно об'єктів, вказаних в недійсному заповіті, виникатиме право на спадкування за законом.

Протилежна ситуація може мати місце при множинності заповітів, коли в першому заповіті міститься розпорядження всім майном одним спадкоємцем, а в останньому – іншим. Згідно ч. 4 ст. 1254 ЦК якщо новий заповіт, складений заповідачем, був визнаний недійсним, чинність попереднього заповіту не відновлюється, крім випадків, встановлених статтями 225 і 231 ЦК України. Виключенням є ті випадки, коли заповіт визнається недійсним на підставі наявності певних дефектів волі (при складанні заповіту дієздатною фізичною особою, яка у цей момент вчинення заповіту не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними або ж вчинила заповіт під впливом насильства).

По суті, правило закріплене в ч. 4 ст. 1254 ЦК України орієнтоване на обмеження випадків відновлення чинності попереднього заповіту, коли заповіт – оспорюваний. Про це свідчить використання словосполучення «визнаний недійсним». Звичайно ж, в цьому контексті необхідно з'ясувати, чи може нікчемність заповіту відновлювати попередній заповіт. Очевидно, що ч. 4 ст. 1254 ЦК України зовсім не регулює впливу нікчемності заповіту на відновлення попереднього заповіту. Навряд чи нікчемний заповіт має скасовувати попередній заповіт. Це обумовлено тим, що нікчемний заповіт в принципі не може породжувати який би то не було правовий результат, оскільки для права він взагалі не існує як волевиявлення. Насправді, неможливо допустити, щоб заповіт, складений на простому аркуші паперу, не посвідчений ніким і тому, будучи нікчемним, скасував би належним чином складений попередній заповіт. У зв'язку з цим, більш доцільно констатувати, що при нікчемності заповіту відбувається відновлення чинності попереднього заповіту.

Недійсність заповіту *в частині* також має свою специфіку щодо правових наслідків. У ч. 3 ст. 1257 ЦК України передбачено, що не-

дійсність окремого розпорядження, що міститься у заповіті, не має наслідком недійсності іншої його частини. Таким чином, правовим наслідком недійсності окремого розпорядження є відсутність впливу на заповіт в цілому. Й інші розпорядження, що містяться в заповіті, породжуватимуть виникнення права на спадкування за заповітом. У тому випадку, коли недійсне розпорядження залежне (чи інші розпорядження залежать від нього), очевидно, що це обумовлюватиме недійсність заповіту повністю.